

*Amal HƏSƏNLİ**
AMEA, Elm Tarixi İnstitutu

İqtisadi tənzimləmə strategiyası və adekvat siyasətin formalaşması xüsusiyyətləri

Xülasə

Məqalədə iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin zərurəti və fərqli strategiyaların mövcudluğu məsələləri araşdırılmışdır. Müəllifin fikrincə tənzimləmə strategiyalarının əsas fərqləri iqtisadi siyasətdə öz əksini tapır. İqtisadi siyasət isə iqtisadi nizamlılıq və iqtisadi azadlıqların təmin edilməsi ilə yanaşı inkişaf məqsədləri və hədəflərini də nəzərə almalıdır. Müəllif dünya təcrübəsini nəzərə alaraq belə hesab edir ki, müasir dövrdə iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərini dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi və eyni zamanda sosial ədalətlik və ekoloji tarazlığın qorunması təşkil etməlidir.

***Açar sözlər:** iqtisadi siyasət, strategiya, iqtisadi sabillik, iqtisadi azadlıq, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi məqsədlər, alətlər və vasitələr.*

Giriş

İnsan cəmiyyətinin inkişafının müxtəlif mərhələlərində dövlətin iqtisadi proseslərdə iştirakının xarakteri "iqtisadi azadlıq" (obyektiv qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf edən təsərrüfatlar nümunəsində) və "nizam" (insanların subyektiv fəaliyyəti) anlayışlarının mahiyyəti ilə müəyyənləşir. Ənənəvi olaraq "iqtisadi azadlıq" insanın fəaliyyəti (təsərrüfatçılıq insanlar arasındakı münasibətləri ifadə edir), "nizam" isə dövlətin fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Dövlətin yarandığı ilk dövrlərdə bu iki anlayış arasında münasibətlər əks qütblü xarakter daşıyırdı. Lakin cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisi müasir dövrdə bu münasibətlərdə əsaslı transformasiyaya

* i.ü.f.d., aparıcı elmi işçi / amalhasanli888@gmail.com

səbəb olmuşdur. İndi hesab edilir ki, azadlıq və nizam qarşılıqlı əlaqəli olmaqla bir-biri ilə xidmət edir və onlar arasında ciddi ziddiyyətlər itməkdədir. Əgər hər hansı proses nizamlanırsa, deməli o, arzu olunan istiqamətdə gedir. Nizamlama isə yalnız azadlıq şəraitində mümkündür və yalnız insanların intizamlılığı ilə təmin edilə bilər. Lakin insanların intizamlılığı yalnız o halda mümkün olur ki, azadlıq, arzu olunan iqtisadi nizam kimi qəbul edilsin.¹

İstənilən cəmiyyətdə iqtisadi azadlıq üç əsas vəzifəni həll etməlidir: iqtisadiyyatın iş qabiliyyətliliyinin formalaşdırılması və qorunması; iqtisadi fəaliyyətin bütün növlərinin məqsədyönlü koordinasiyasının təmin edilməsi və əsas ictimai-siyasi məqsədlərə nail olunması. Bu vəzifələrin həlli o qədər də asan deyildir, çünki çoxsaylı problemlərin həllini ehtiva edir. İqtisadiyyat həmişə fərqli maraqları olan çox saylı subyektlərdən ibarətdir və bu subyektlər bir-birindən fəaliyyətin təşkili, imkanların, istehsal və istehlakın zaman fərqliliyinə malikdir. Digər tərəfdən iqtisadi nizamın əsas daşıyıcısı olan dövlət, ölkədə eyni zamanda sosial və hüquqi prosesləri tənzimləməlidir. Belə tənzimləmə, dövlətin mülkiyyət sahibi kimi iqtisadi proseslərdə iştirak etməklə bir başa təsirlər vasitəsi ilə, bazar mexanizmi vasitəsi və dolay təsirlər vasitəsi ilə mümkündür.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, özünün geniş spektrdə kompleks təsirliliyi, miqyaslılığı, stabil xarakterliliyi və təsir üsullarının müxtəlifliyi ilə səciyyələnir. Ona görə də hesab edilir ki, belə tənzimləmədə iqtisad elminin iştirakı olduqca vacibdir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas aparıcı həlqəsi iqtisadi siyasətdir.

İqtisadi siyasət – mahiyyət etibarı ilə, əmək bölgüsünə əsaslanaraq iqtisadiyyata məqsədyönlü təsir edən – dövlət institutları, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş hüquqi normativ qaydalar və digər fəaliyyət alətlərini özündə cəmləşdirən tədbirlər toplusudur.

Dövlət institutları, müəyyən vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qanunvericilik və ya normativ aktlarla yaradılmış təşkilatlardır. İnstitutlar və müvafiq hüquqi qaydaların əsas missiyası iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin

¹ Аникин А.В. *История финансовых потрясений*, Москва, 2002.

davranışlarını məhdudlaşdırmaq və iqtisadiyyatın stabilliyini təmin etməkdən ibarətdir. Başqa sözlə, institutlar və qaydalar ixtisaslaşma və rəqabət əsasında iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin effektiv qarşılıqlı fəaliyyəti və bu fəaliyyətin məqsədyönlü tənzimlənməsi üçün şərait yaradılmasını təmin edirlər. Onların iqtisadiyyata təsiri, iqtisadi nizamın yaradılması tədbirləri vasitəsi ilə və həmçinin təsərrüfat proseslərinə təsir vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafının bütün tarixi mərhələlərində – əmtəə mübadiləsinin sadə formalarının meydana gəlməsindən başlamış, milli dövlətlər cərcivəsində bazar təsərrüfatlarının və müasir mürəkkəb beynəlxalq kooperasiya formalarının yaranmasınadək yuxarıda şərh olunan zərurət olmuş və indi də qalmaqdadır. Bunun ən yaxşı nümunəsi kimi XVII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində baş verən və bəşəriyyətin həyatında yeni sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsinin əsasını qoyan sənaye inqilabları dövrünü göstərmək olar. İqtisadi artımın yeni keyfiyyət səviyyəsinə qalxması “kütləvi istehsal üsullarının” mənimsənilməsi və “maşınlı istehsalın” tətbiqi ilə birbaşa bağlı olub, istehsal xərclərinin azalmasını və bu səbəbdən də bazar dövriyyəsinin genişlənməsini təmin etdi. Lakin bu nəticələri təsadüfi və ya yalnız bəşəriyyətin “toplanmış” biliklərinin maddiləşmiş ifadəsi kimi qiymətləndirmək doğru olmaz. Çünki çox saylı nümunələr sübut edir ki, əslində elmi-texniki tərəqqi iqtisadi şəraitin dəyişməsinə olan reaksiyadır. Mübadilə həcmiminin və ticarətin dövriyyəsinin artması rəqabəti gücləndirir. Ona görə də “işgüzar təbəqə” yeni texniki və texnoloji həllər axtarmağa çalışırlar.¹

Beləliklə, XVIII-XIX əsrlərdə baş verən iqtisadi proseslər fonunda təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yaranan zərurət dövlətlə digər sosial-iqtisadi fəaliyyət subyektləri arasında yeni münasibətlərin formalaşmasına ehtiyac yaratdı. Təsərrüfat sisteminin inkişafı dövlətin təminatçısı və təhsilçisi rolunun güclənməsini tələb edirdi. Bu, dövlət tərəfindən müvafiq infrastrukturanın və hüququ bazanın yaradılmasını, xarici və daxili təhlükəsizliyin, milli valyutanın dayanıqlılığının təmin olunmasını nəzərdə tuturdu. Belə infraqurstruktura bazar mexanizminin özünün səmərəliliyinin artırılması üçün çox vacib idi. İlk dövrlərin təcrübəsi göstərdi ki, bazar – sənaye inqilabı, bazar – dövlət münasibətlərinin apriori, yəni ilkin olaraq təcrübədən tapılan formalarının səmərəsi olduqca yüksəkdir. Bu isə öz

¹ Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. *Лекции по экономической теории государственного сектора*. М.: Аспект Пресс, 1995.

növbəsində iqtisadi dinamizmin hədsiz yüksəlməsinə gətirdi. Lakin, həmin dövrdə təsərrüfat sisteminin ümumi iqtisadi tarazlığının təmin edilməsi mexanizminin olmaması şəraitində hədsiz yüksək dinamizm ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilə bilərdi. 1929-1933- cu illərdə baş vermiş qlobal iqtisadi böhran bu təhlükəni aşkar göstərdi. Qlobal iqtisadi böhran əslində iqtisadi nəzəriyyə və təcrübədə inqilabi dəyişikliklərə yol açdı. Artıq hamıya aydın oldu ki, dövlətin iqtisadi proseslərdə rolu dəyişməlidir. İqtisadiyyatın dövlətin tənzimləyici dəstəyinə ehtiyacı inkaredilməz zərurətə çevrildi. Beləliklə “iqtisadi siyasət” kateqoriyası təsərrüfatçılıq və idarəetmənin mühüm vasitəsinə, alətinə çevrildi.

Müasir dövrdə bazar tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi siyasətin həll etməli olduğu vəzifə və problemlər müxtəlif yanaşmalarla müəyyənləşdirilə bilər. İqtisadi inkişafın nəticəliliyi və səmərəliliyi baxımından siyasətin vəzifələrinin realizasiyası və müvafiq problemlərin həlli əslində bir-birilə qarşılıqlı asılıdır. Ümumi şəkildə iqtisadi siyasətin əsas vəzifə və problemlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

◆ İqtisadi sistemin məhsuldarlığının və resursların bölgüsünün səmərəliliyinin təmin edilməsi. Ölkənin iqtisadi sisteminin effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün ilk növbədə iqtisadi nizam yaradılmalıdır. Belə nizam – iqtisadi subyektlərin motivasiyasını təmin edir və onların fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Ona görə də qiymətlərin səviyyəsi və gəlir əldə etmək imkanları konkret iqtisadi qərarları şərtləndirir.

◆ Resursların yenidən bölgüsünün səmərəliliyi və nəticəliliyinin təmin olunması. Hətta iqtisadi sistemin effektiv fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə belə ehtiyatların yenidən bölgüsü dövlətin aktual vəzifələrindən hesab olunur. Bu ilk növbədə mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsində çevikliyin təmin edilməsi baxımından vacibdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Dövlət, mülkiyyət münasibətlərinə özəlləşdirmə, valyuta-maliyyə islahatları və əmlak vergisi vasitəsi ilə təsir edir.

◆ Dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşdırılması. Dövlətin davamlı müddət ərzində öz iqtisadi funksiyalarını yerinə yetirməsi, o cümlədən həmin xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün ölkənin dövlət büdcəsinin formalaşdırılması və icrası üçün elə bir sistem qurulmalıdır ki, bu iqtisadiyyatda ağır yük yox, əksinə tənzimləyici və stimullaşdırıcı dominantə çevirilsin.

◆ İqtisadiyyatda stabilliyin, inkişafın davamlılığı və tarazlığın təmin olunması. Bazar münasibətləri və rəqabət mühiti yalnız müəyyən çərçivədə baş verən dəyişiklər və təsirlər qarşısında iqtisadiyyatda stabilliyi təmin edən mexanizmlərin fəaliyyətini mümkün edir. Lakin aydındır ki, faktorların müxtəlifliyi və gözlənilməzliyi təsirlərin kumulyativ effektinin mümkünlüyü stabilliyin, inkişafın davamlılığının və tarazlığının təmin edilməsini çətinləşdirir. Bu baxımdan dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zərurəti yaranır. Lakin bu müdaxilənin xarakteri və onun parametrləri çox ehtiyatla seçilməlidir, çünki dövlətin düzgün olmayan addımları makroiqtisadi stabilliyi daha ciddi şəkildə poza bilər. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəşional stabilləşdirici siyasətin əsas vəzifəsi müxtəlif təsirləri qarşılıqlı kompensasiya – təhsis edici mexanizmi möhkəmləndirməklə yanaşı, dövlətin iqtisadiyyata mənfi təsirlərini azaltmaqdan ibarət olmalıdır.

◆ Ətraf mühitin qorunması və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi. Dünyada iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi, insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində qısa və uzunmüddətli dövrlərdə təzahür oluna biləcək iqtisadi problemlərin sayının çoxalmasına gətirmişdir. Buna görə də təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində hansı istehsal üsulu və məhsulunun ətraf mühitə daha çox zərər vurması və ya zərərli tullantıların toplanması mexanizminin necə fəaliyyət göstərməsinin öyrənilməsi təbiətə daha az zərər vuran iqtisadi siyasətin aparılmasına imkan yaradır. Belə siyasət zərərli tullantıların azaldılması və ya məhsulların istifadə müddətini çoxaltmaqla, ehtiyatlardan istifadənin məhsuldarlığını, nəticəliliyini artırır və təbiətə dəyən zərərin dolayı azaldılmasını təmin edə bilər. Dünyanın inkişaf yolu göstərir ki, əgər dövlət ətraf mühitə zərərli təsiri azaltmaq üçün reaksiya göstərmirsə, iqtisadiyyatda adekvat struktur dəyişikləri aparmırsa, artan istehsal nəticə etibarlı ilə son həddə çata bilər və iqtisadi inkişafı dayandıra bilər.

İqtisadiyyatın inkişafında dövlət siyasəti

İqtisadi siyasətin məqsədləri mahiyyət etibarlı ilə iqtisadi inkişafın xarakteri və potensialı ilə müəyyənləşir. İqtisadi inkişafın qlobal məqsədi – cəmiyyətin maksimum rifah halının təmin olunmasıdır. Lakin bu məqsədin dəqiq kriteriya ilə ifadəsi yoxdur. Ona görə qlobal məqsəddən əlavə əsas məqsədlər qrupu mövcuddur. Onları adətən dövlətin iqtisadi funksiyaları adlandırılır. Müasir sosial cəmiyyətdə əsas məqsədlərə – cəmiyyətin azad inkişafı və hüquqi qayda və qanunların fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi (buraya daxili və xarici təhlükəsizlik mə-

sələləridə daxil edilir) aid olunur. Belə məqsədlər bazar iqtisadiyyatının çərçivə prinsipləri hesab olunur.

İqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindən əlavə praktiki məqsədləri də vardır. İqtisadi təcrübədə və elmi ədəbiyyatda 4 praktiki məqsəd müəyyənləşdirilir.-iqtisadi artım; tam məşğulluq; qiymət səviyyəsinin və milli valyutanın stabilliyi; xarici iqtisadi tarazlıq. Bir sıra iqtisadçılar buraya gəlirlərin ədalətli bölgüsünü də aid edirlər.

İqtisadi siyasətin qarşılıqlı əlaqəli məqsədlər toplusunu bir neçə qrupa ayırmaq mümkündür: iqtisadi sistemin məqsədləri (məsələn, ehtiyatların bazar vasitəsilə bölüşdürülməsi prioritetləri); iqtisadi proseslərin xarakteri ilə bağlı məqsədlər (məsələn, qiymətlərin stabilliyi, tam məşğulluq); iqtisadiyyatın strukturuna təsirlə bağlı məqsədlər (məsələn, xidmət sferasının inkişafı və ya istehsal sektorunun ətraf mühitə zərərli təsirini azaltmaq üçün modernləşdirilməsi). Əhatə müddətinə görə qısa, orta və uzunmüddətli məqsədləri də ayırmaq mümkündür.

İqtisadi siyasətin bütövlükdə mövcudluğu və nəticəliliyi baxımından məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir. Lakin mahiyyətinə görə, məqsədlərin doğru olub-olmadığını, onlara bəslənilən gözləntilərin doğrulmasını yalnız müəyyən vaxt ötdükdən sonra müəyyənləşdirmək mümkündür. Əksər hallarda isə, bu vaxt artıq buraxılmış səhvləri düzəltməyə ehtiyac yaranır. Eyni zamanda nəzərə almaq vacibdir ki, bir çox sahələrdə məqsədlər əvvəlcədən ya ənənələrlə və ya Konstitusiyaya ilə müəyyənləşə bilər. Siyasətin qalan sahələrində isə məqsəd seçimi sərbəstdir. Məqsədlərin düzgün seçimində yaranmış şəraitin elmi əsaslarla təhlili mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Belə təhlilin ən həlledici meyarı məqsədlərin uzlaşması və realizasiyasının səmərəlilik məhdudiyətləri daxilində mümkünlüyü hesab olunmalıdır. Məqsədlər bir-birinə münasibətdə komplementar (bir-birini tamamlayan), neytral və ya konfliktli (bir-birinə zidd) ola bilər. Əgər məqsədlər konfliktlidirə, məsələn, A məqsədinə çatmaq üçün atılan hər bir addım B məqsədini uzaqlaşdırırsa, onda məqsədlərin prioritetliyini müəyyənləşdirmək və ya siyasi kompromis tapmaq zərurəti yaranır. Nəzərə almaq vacibdir ki, hətta məqsədlərin qısa müddətli konfliktli uzunmüddətli dövrdə öz-özünə həll ola bilər.

İqtisadi siyasətin prinsipləri

İqtisadi siyasətin prinsipləri dedikdə, qərar qəbuluna təsir edən, uzunmüddətli xarakterə malik mülahizələr başa düşülür. Belə mülahizələrə, məsələn, bazar qanunlarının uçotu prinsipi və ya xarici istehsalçılara ayrı - seçkiliyin yol verilməzliyi aid edilə bilər.

Prinsiplərin pozulmasına çox nadir hallarda yol verilə bilər. Belə hallara iqtisadi vəziyyətin hədsiz ağır olduğu şərait və ya qərar qəbulu müddətinin böyüklüyü, yəni qərar qəbulu zərurəti yalnız müəyyən məqamlarda yaranan (məsələn, iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinin keynsçi siyasəti) hallara aid edilə bilər. Rasional iqtisadi siyasət baxımından belə hallarda nəzərdə tutulan tədbirlərin əhali üçün vacibliyi əsaslandırılmalı və bu zaman strategiyanın düzgün seçimi, o cümlədən, ölkə daxili və beynəlxalq strategiyaların fərqləndirilməsi təmin edilməlidir. Əks halda iqtisadi siyasəti ölçülüb-biçilmiş hesab etmək olmaz.

Mahiyyət etibarını ilə, iqtisadi siyasətin məqsədləri hər bir halda, dövlətin və xalqın mənafeələrinə xidmətə hədəflənir. Lakin nəzərdə tutulan fəaliyyətin obyektiv və arzuolunan nəticəliliyini, müxtəlif səbəblərdən heç də həmişə təmin etmək mümkün olmur. Bu əslində iqtisadi siyasətin predmetinin olduqca mürəkkəb və zərif olması ilə əlaqələndirilə bilər. İqtisadi siyasətdə düzgün olmayan motivlər, institusional iqtisadi sistemin yalançı siqnalları ümumi idarəetmədə səhvlərin yaranmasına səbəb olur. Başqa sözlə, iqtisadi inkişafın olduqca çox sayda faktorlardan asılı olması, iqtisadi siyasətdə xətalara qaçılmaz edir. Tanınmış alman iqtisadçısı Horst Zibertin fikrincə aparılan siyasətin ən mühüm, ən çətin vəzifəsi mümkün və gözlənilən arzuolunmaz nəticələr haqqında vaxtında siqnallar verməkdir.

1995-ci ildə Nobel mükafatı almış, amerikalı iqtisadçısı R.Luksın “Rasional gözləmələr nəzəriyyəsinin” əsas istinad nöqtəsi ondadır ki, – fərdlər qarşılaşdığı hər bir şeyi diqqətlə qiymətləndirir. Bu nəzəriyyəyə görə, bazar əqdlərinin iştirakçıları bazardakı proseslər haqqında təsəvvürlərə malikdirlər və proseslərin doğuracağı nəticələri, əvvəlcədən hesablaya bilirlər. Ona görə də, siyasətçilər nəzərə almalıdırlar ki, bazar iştirakçıları onların hər bir çağırışına “rasional gözləmələr tərzisi” ilə gələcəkdir. Yəni siyasətçilərin fəaliyyət dairəsi məhduddur. Beləliklə, iqtisadi siyasətin əsas problemi doğru və səhv stimullar arasında düzgün seçim etməkdir. Nobel mükafatı laureatı (1988) Moris Alle isə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin təmin olunması şərtlərini daha vacib hesab edərək, iqtisadi siyasətin əsas vəzifəsini

cəmiyyətin öz qarşısına qoyduğu inkişaf məqsədlərini müəyyənləşdirmək yox, həmin məqsədlərin qarşılıqlı uzlaşmasını və istifadə olunan vasitələrin həmin məqsədlərə nail olunması üçün ən əlverişli olmasını göstərmək kimi təsbit edir. Onun təbircə, istənilən siyasi sistemin əsas məqsədini, insanlara adətən uyşmaz olan məqsədlərini həyata keçirmək üçün zəruri olan norma və qaydaların formalaşdırılması təşkil edir. Mahiyyət etibarı ilə isə, belə norma və qaydaların öyrənilməsi və yaradılmasında aparıcı rol siyasətçilərə yox, məhz iqtisadçılara məxsusdur.

İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinin ən mühüm məqamlarından biri siyasətin ayrı-ayrı istiqamət və sahələrinin müxtəlif idarəetmə orqanları və ya təşkilatları arasında bölüşdürülməsidir. Bu adətən stasionar, daimi xarakter daşıyan məsələləri əhatə etməklə, əslində özündə iqtisadiyyatın dövlət idarəetməsi sisteminin yaradılmasını ehtiva edir. Dövlət iqtisadi idarəetmə stukturu, ümumdövlət idarəetmə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla qanunvericilik bazası üzərində formalaşdırılmış, nisbi fəaliyyət avtonomluğuna malik sistem xarakterli, insitutsional müstəvidir. İqtisadi idarəetmə sisteminin stasionar xarakterinə əsasən, müvəqqəti xarakter daşıyan xüsusi problemlər yarandıqda, bu sistemin funksional çərçivəsi daxilində ayrıca strukturlar yaradıla bilər.

Müasir iqtisadi siyasət yaradıcılarından hesab olunan Byukenen və Tallok təsdiq edir ki, qərarın limit xərcləri, limit faydalılığına bərabər olduqda onu optimal qərar kimi qəbul etmək olar. Qərarın iqtisadi faydalılığı onun daha məqsəduyğun olması və daha az mənfi törəmə effektlər yaratmasından asılıdır. Düzgün həll, optimal informasiyaya malik olmaqdan asılıdır. Optimal informasiyanı isə yaxşı qarşılıqlı əlaqə mexanizminə malik, paylanmış sistemdən əldə etmək olar. Siyasi qərarın qəbulu sistemi nə qədər çox mərkəzləşmişdirsə, informasiya əlaqəsinin keyfiyyəti o qədər pis olur (mərkəzləşmiş idarəetməyə malik iqtisadi sistemlərdə ən mühüm problem). Mərkəzləşmənin güclənməsi ilə, regionlar və inzibati strukturlar arasında rəqabət zəifləyir, nəticədə əhali üçün faydalı ola biləcək rəqabət aparıcı ideya və planların sayı azalır. Qərarların təsirinə məruz qalacaq şəxslər onun qəbulunda iştirak edərsə, onda seçki vasitəsilə bu və ya başqa tədbirin aparılmasına, razılıq və narazılıq ifadə etmək olar. Ona görə də, siyasi qərarın qəbulunda bu qərarın təsir edəcəyi şəxslərin maraqlarını qorumaq zərurəti yaranır.

Yüksək dərəcədə kollektiv istifadəyə malik olan rifahın (yəni bu rifahdan eyni vaxtda daha çox seçici istifadə edir) idarə olunmasını daha yuxarı səviyyənin səlahiyyətlərinə aid etmək məqsədə uyğundur. Məsələn, xarici təhlükəsizlik, valyu-

ta qanunvericiliyi, rəqabət mübarizəsini tənzimləyən hüquqi normalar və s. kimi ölkənin bütün əhalisinin həyatına təsir edən sferaları milli səviyyəli səlahiyyətlərə aid etmək məqsəduyğundur. Lokal səviyyəli məsələlərə əhaliyə bilavasitə təsir edən sahələri, məsələn, ictimai nəqliyyat, kommunal problemlər və s. aid olunması daha effektiv hesab olunur. İqtisadi siyasətin realizasiyası zamanı lokal və beynəlxalq səviyyədə «kənar effektlər» yaranı bilər. Lokal səviyyədə ölkədaxili inzibati vahidlər arasında problemlər danışıqlarla tənzimlənə bilər. Beynəlxalq səviyyədə yaranan problemlərlə bağlı isə, başqa ölkələrin əhalisi səsvermə vasitəsilə öz münasibətlərini bildirmək hüququna malik deyil. Çünki səsvermə hüququ milli sərhədlərlə məhdudlaşır. Əhalinin geniş kütləsinin maraqlarını daha yaxşı təmin etmək üçün, daha az mərkəzləşdirilmiş siyasi strukturların yaradılması və siyasi proseslərin dəqiq təşkilinə çalışmaq lazımdır. Bunun üçün dəqiq prosessual qaydaların yaranması və siyasi ballastın (əsas məqsədə birbaşa xidmət etməyən yük) aradan qaldırılması (o cümlədən dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi) vacibdir. Burada «subsidiarlıq» prinsipini tətbiq etmək məqsəduyğundur.

İqtisadiyyatın intensiv olmasının mühüm atributları

Səmərəli iqtisadi siyasətin mühüm atributlarından biri məsələlərin rəşional bölgüsüdür. Belə bölgünün ən mühüm meyarlarına xərclərin həcmi ilə yanaşı, siyasi qərarın açıqlığı dərəcəsi, vətəndaşlara yaxınlığı və yeniliklərin intensivliyi aiddir. Yeniliklərin intensivliyi dedikdə, ideya və konsepsiyaların rəqabəti başa düşülür. Belə rəqabət investisiya mühitinin milli və beynəlxalq rəqabətliyi şəraitində mobil istehsal faktorlarının cəlbə üçün əlverişli imkanlar yaradılmasında mühüm rol oynayır.

İqtisadi siyasətdə qərar qəbulunun mühüm bir əlamətini də, məsələlərin şaquli bölgüsünün xüsusiyyətləri təşkil edir. Dünya təcrübəsində, bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində, ümumdövlət miqyaslı məsələlərin hansı səviyyədə həll edilməsi siyasi yolla müəyyənleşir. Məsələn, Avropa İttifaqı çəçivəsində Maastrixt müqaviləsində təşbit olunmuş subsidiarlıq prinsipi hər bir müvafiq məsələnin həlli modelini müəyyənleşdirir. Avropa İttifaqı bilavasitə, ancaq elə məsələləri həll edə bilər ki, onları milli səviyyədə adekvat həll etmək mümkün deyildir. Bütövlükdə, qeyd olunduğu kimi, subsidiarlıq prinsipi tələb edir ki, qeyri müəyyənlik olduğu təqdirdə, məsələlərin həlli səlahiyyətini mümkün olan ən aşağı səviyyəyə həvalə etmək lazımdır. Lakin bu, heç də o demək deyildir ki, məsələlərin həllində səlahiyyət

yətlərin bölgüsü dəyişməz olmalıdır. Çünki zaman ötdükcə ayrı – ayrı səviyyələrdə qərar qəbulunun nisbi səmərəliliyi dəyişə bilər. Ona görə də, bölgünün rəasionallığını saxlamaq üçün müstəqil ekspertlərdən ibarət komissiya bölgünün səmərəliliyini sistemətik olaraq yoxlamalıdır.

İqtisadi siyasətin başlıca vəzifəsi nəticə etibarlı ilə inkişafın sürətlənməsi və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə sərf olunan resursların nəticəliliyinin artırılması olması mülahizəsini əsas götürdükdə, siyasətin inkişaf modelinə adekvatlığının təmin olunması baxımından qiymətləndirilməsi daha düzgün hesab olunmalıdır. Dünya təcrübəsi, ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf yolunun nəticələri göstərir ki, inkişaf modeli və bu modellərin əsaslandığı nəzəri konsepsiyalar, əslində, dövrün inkişaf səviyyəsi, elmi-texniki tərəqqinin xüsusiyyətləri və ölkənin milli - tarix dəyərləri ilə səciyyələnir. Bununla belə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, iqtisadi siyasət bir sıra ilkin mülahizələri, o cümlədən inkişaf modeli və müvafiq nəzəriyyənin tələb və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq formalaşdırılırsa, inkişafın keyfiyyətinə ciddi təsir etmək imkanına malik olur.

Nəticə

İnsan cəmiyyətinin inkişafının müxtəlif mərhələlərində dövlətin iqtisadi proseslərdə iştirakının xarakteri "iqtisadi azadlıq" (obyektiv qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf edən təsərrüfatlar nümunəsində) və "nizam" (insanların subyektiv fəaliyyəti) anlayışlarının mahiyyəti ilə müəyyənəşir. Ənənəvi olaraq "iqtisadi azadlıq" insanın fəaliyyəti (təsərrüfatçılıq insanlar arasındakı münasibətləri ifadə edir), "nizam" isə dövlətin fəaliyyəti ilə əlaqələşir. Dövlətin yarandığı ilk dövrlərdə bu iki anlayış arasında münasibətlər əks qütblü xarakter daşıyırdı. Lakin cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisi müasir dövrdə bu münasibətlərdə əsaslı transformasiyaya səbəb olmuşdur. İndi hesab edilir ki, azadlıq və nizam qarşılıqlı əlaqəli olmaqla bir-biri ilə xidmət edir və onlar arasında ciddi ziddiyyətlər itməkdədir. Əgər hər hansı proses nizamlanırsa, deməli o, arzu olunan istiqamətdə gedir.

Yüksək dərəcədə kollektiv istifadəyə malik olan rifahın (yəni bu rifahdan eyni vaxtda daha çox seçici istifadə edir) idarə olunmasını daha yuxarı səviyyənin səlahiyyətlərinə aid etmək məqsədə uyğundur. Məsələn, xarici təhlükəsizlik, valyuta qanunvericiliyi, rəqabət mübarizəsini tənzimləyən hüquqi normalar və s. kimi ölkənin bütün əhalisinin həyatına təsir edən sferaları milli səviyyəli səlahiyyətlərə aid etmək məqsədəuyğundur. Lokal səviyyəli məsələlərə əhaliyə bilavasitə təsir

edən sahələri, məsələn, ictimai nəqliyyat, kommunal problemlər və s. aid olunması daha effektiv hesab olunur. İqtisadi siyasətin realizasiyası zamanı lokal və beynəlxalq səviyyədə «kənar effektlər» yarana bilər. Lokal səviyyədə ölkədaxili inzibati vahidlər arasında problemlər danışıqlarla tənzimlənmə bilər. Beynəlxalq səviyyədə yaranan problemlərlə bağlı isə, başqa ölkələrin əhalisi səsvermə vasitəsilə öz münasibətlerini bildirmək hüququna malik deyil. Çünki səsvermə hüququ milli sərhədlərlə məhdudlaşır. Əhalinin geniş kütləsinin maraqlarını daha yaxşı təmin etmək üçün, daha az mərkəzləşdirilmiş siyasi strukturların yaradılması və siyasi proseslərin dəqiq təşkilinə çalışmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

Аникин А.В. История финансовых потрясений, Москва, 2002.

Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора. М.: Аспект Пресс, 1995.

Роберт С. Пиндайк, Дэниел Л. Рубинфельд. Микроэкономика. М.: Дело, 2001.

Amal Hasanly

Economic regulation strategy and adequate Policy formation features (abstract)

In the report the necessity of the regulating economy and the existence of different strategies have been investigated. According to the author, main differences in regulation strategies are reflected in economic policy. Economic policy should take into consideration not only the provision of economic stability and economic freedoms, but also development goals and targets. Taking into account the world experience the author considers that, in the modern period ensuring sustainable development and at the same time social justice and protection of ecological balance should be arranged by main directions of economic policy.

Keywords: *Economic Policy, Strategy, Economic Stability, Economic Freedom, Government Regulation of the Economy, Economic Objectives, Tools and Instrumentals.*

Амал Гасанли

**Стратегия экономического регулирования и особенности формирования адекватной политики
(резюме)**

В статье были исследованы вопросы необходимости регулирования экономики и существования различных стратегий. По мнению автора, основные различия регулирования стратегий находят свое отражение в экономической политике. А экономическая политика наряду с обеспечением экономической упорядоченности и экономических свобод должна учитывать цели и задачи развития. Учитывая мировой опыт, автор, считает, что на современном этапе основные направления экономической политики должно составить обеспечение устойчивого развития и, в то же время, защита социальной справедливости и экологического баланса.

Ключевые слова: *экономической политики, стратегия, экономической стабильности, экономической свободы, государственное регулирование экономики, экономических целей, инструменты и средства.*